

08.10.2021

Yrsa Lindqvist

Unesco och minnet av den svenska folkkulturen i Finland

Sagor, gåtor, ordspråk, folkmusik, visor, klädsel, byggnadsskick, fiske, skörd och slakt – det är exempel på teman i de 544 samlingar i Svenska litteratursällskapets arkiv som nu finns upptagna på Unescos nationella register över världsminnen.

I mars 2021 lämnade SLS in en ansökan till den nationella världsminneskommittén i Finland. Vi ville uppmärksamma att arkivets äldsta folkloristiska, etnografiska och språkliga arkivmaterial på ett unikt sätt belyser den svenska kustbefolkningens folkkultur under 1800-talet och 1900-talets första decennier. Materialet som är insamlat under perioden 1874–1939 är i sin helhet autentiskt och beskriver ett folkligt kulturarv som hade gått förlorat om det inte dokumenterats. Samlingarna visar att den svenskspråkiga allmogen längs kusten ägde en folkkultur och folkdiktning likt den finska som samlats in av Finska Litteratursällskapet. I helheten ingår också traditioner och språk som tecknats ned i Estland i det estlandssvenska kustområdet och 47 samlingar som Svenska landsmålsföreningen donerade till SLS redan 1908.

Fotografiet av personerna som håller matpaus på åkerkanten i Övermark by år 1910 har valts att illustrera de 544 SLS-samlingarna som en helhet. Bilden illustrerar många teman som behandlas i det upptecknade materialet: jordbruk, byggnadsskick, klädedräkt, matkultur och arbetsgemenskap. Det som inte syns är ändå uppenbart, språket och dialekten, berättelserna och traditionerna (SLS 259 38).

Vad är ett världsminne?

Konventionen om skydd för världens kultur- och naturarv antogs år 1972 av FN-organisationen Unesco*. Många känner till att bland annat pyramiderna och Sveaborg har status av världsarv, men att Unesco sedan 1992 också har ett världsminnesprogram är inte lika känt. Programmets vision är att världens arkiv- och biblioteksarv tillhör alla, att det skyddas för oss alla och att det finns tillgängligt för alla. Ett av målen är att öka den globala medvetenheten om arkiv- och biblioteksarvets betydelse.

Enligt programmet är dokument som utarbetas och bevaras det främsta medlet för kunskapsskapande och kunskapsuttryck och påverkar alla delar av den mänskliga civilisationen och dess utveckling. Vidare poängteras att dokumentarvet är ett belägg för den mänskliga tankens utveckling, händelsers förlopp, framväxten av språk, kulturer, folkslag och deras förståelse av världen.

Curt Segerstråles fotografier visar bl.a. strömmingsmarknaden i Helsingfors 1924 för nästan 100 år sedan. Pojken och kvinnan i mitten av bilden tittar stadigt in i kameran och vi möter deras blickar som om de var livs levande. Skärpan i fotografierna från förr är häpnadsväckande (SLS 338).

I ett globalt perspektiv är världens dokumentarv hotat av skadedjur, krig, brand, vattenskador och bristande resurser. Otaliga skriftliga källor har förstörts för alltid, ibland med avsikt men också genom försummelse och glömska. Numera finns allt fler dokument enbart i digital form vilket ger minnesorganisationerna nya utmaningar att lösa som berör långtidsbevarandet, standarder, kostnader, dokumentens äkthet och proveniens med mera

De äldsta samlingarna vid SLS

När nyheten att SLS arkivs äldsta samlingar tagits upp på Unescos nationella världsminneslista nådde pressen, förkortades rubriken för enkelhetens skull. Samlingarna är inte arkivets äldsta material, men nog det äldsta insamlade materialet, ett material som SLS och Svenska landsmålsföreningen i slutet av 1800-talet aktivt via strategiska beslut valde att försöka ta tillvara och bevara. Man ville dokumentera den immateriella folkdiktningen och språket och den materiella folkkulturen för att bevisa att kustens svenskspråkiga befolkning hade en lång historia och som folkgrupp ett fortsatt existensberättigande i ett hägrande självständigt Finland.

Sammantaget visar de 544 samlingarna på en samhällelig och kulturell tidsperiod som innebär en vändpunkt. I det autonoma Finland under 1800-talet riktades den nationalromantiska blicken mot "folket" på motsvarande sätt som i övriga delar av Europa. Genom att finna folksjälens kunde nationalsjälen väckas. De folkliga sagorna, sägnerna, visorna, folktron och folksederna väckte ett vetenskapligt intresse, som sammanföll med tidens politiska uppdrag. Folket och dess traditioner sågs som en resurs, en reservoar av sunda och ofördärvade traditioner.

Folklorister, etnografer och språkforskare

Knappt två år efter att SLS grundats utarbetades en insamlingsstrategi och ett detaljerat tryckt insamlingsformulär som guide för stipendiater, studenter och andra insamlare. Fältstipendiaterna var ofta aktiva personer som senare engagerade sig inom olika samhällsområden. I sina reseberättelser berättar de om sina möten med folket och sin syn på kultur och historia. År 1910 grundades en språkvetenskaplig kommitté som härefter ledde insamlingen av dialekter och ortnamn.

Under SLS tre första decennier dominerade insamlingen av folklöre. År 1900 avskildes traditionsmaterialet till en egen helhet inom arkivet vid SLS. I takt med att samlingsbeståndet ökade började traditionssamlingarna snart också värderas som ett viktigt material för forskningen och fr.o.m. 1908 öppnades Svenska litteratursällskapets arkiv för forskare några timmar i veckan. Ernst Lagus, grundande medlem och ledare för SLS insamlingsarbete, föreslog också att dessa arkivsamlingar som gav "en klar och sann inblick hela den svenska folksjälen" skulle publiceras i en omfattande bokserie med namnet Finlands svenska folkdiktning.

Dokumentationen av den materiella folkkulturen, vid sidan av folkdiktningen och svenska språket, blev aktuell i mitten av 1910-talet. SLS första etnografiska expedition gjordes 1914 då bl.a. sydösterbottniska allmogebyggnader dokumenterades. I arbetet för etnografien följde man utvecklingen inom de finska och nordiska kretsarna.

I slutet av 1920-talet aktualiserades en uppdatering av litteratursällskapets arbete och på 1930-talet fanns det nya vetenskapliga metoder och strömningar att ta modell av för insamlingen. SLS styrelse upprättade 1937 ett institut vid namn Folkkultursarkivet för insamlingen. Eftersom stipendiater och andra insamlare fortsättningsvis sporadiskt lämnade in material som följde den ursprungliga insamlingsidén och den nya verksamheten inte omedelbart kom igång, är det yngsta materialet i den nu aktuella samlingshelheten från år 1939.

Skjepparen och den onde
157
He va en gang en skjepar i ^{Dagsmarka} Stokholm, som
förlöva se jyst, förn sku far ti föss. Omn
int sku komd tibäk no en liständ tid,
so skunn gå mist om brüden jinn. Han
för ti föss. Tomn ha vari en tid bort.
So byrjann gå o förg, förn jä se inga go
ti kom heimti han listända tiden. Somn
förgd, so käm en gubbi i skinnpälts o fråga
vann förgd o grubla yver. Kaptein para
to, hann ha gjort akärd me brüden jinn
änn sku va no en viss tid tibäk, annos skun
int lå ön ti hustru. "Förg tu inga för häd
..."

Skjepparen och den onde är en saga som tecknats upp på dialekt i Hitis av Jakob Edvard Wefoar år 1906 (SLS 102).

Form och stil

De centralgestalter som initierade insamlingsarbetet av det svenska kulturarvet i Finland drevs av såväl vetenskapliga som ideologiska intressen. De lyfte fram den enskilda kust- och skärgårdsbonds immateriella kapital till ett kulturarv. Men oavsett innehållet är materialet också mångsidigt till formen. Det belyser insamlarnas kompetens och färdigheter och hur den tekniska utvecklingen kan nyttjas i vetenskapens tjänst.

Insamlarna tecknade ned sagor, sägner, folkvisor etc. för hand och det äldsta materialet visar kalligrafins betydelse för dokumentation. De etnografiska samlingarna innehåller skisser, ritningar, teckningar, planer och kartor. Till den etnografiska fältinsamlarens färdigheter hörde förmågan att illustrera, mäta upp och gestalta det materiella. Metoden att teckna trängdes småningom undan av fotografering som kommer in på 1910-talet som en ny dokumentationsmetod. Folkmusiken upptecknades i notskrift.

Särskilt unika objekt är smalfilmsmaterialet från svenskbygderna i Estland (SLS 450) filmat av Ernst Lagus och daterat 1932–1936. Filmerna visar lekar, idrott och folkdanser i en numera försvunnen miljö.

Drygt hälften av samlingarna är inbundna, fotografiernas positiv är vanligen upplimmade på papper eller kartong, kompletterade med skriftliga beskrivningar. Bland negativen finns både glasnegativ och nitratnegativ.

Materialhelheten utgör totalt ca 20 hyllmeter och en del av materialet finns digitalt tillgängligt på den nationella sökportalen finna.fi, bland annat de estlandssvenska samlingarna.

Båtbygge är en central del av den materiella folkkulturen i alla kust- och skärgårdslandskap. För tillfället deltar Finland i en sammordisk ansökan för att traditionen med klinkbyggda båtar ska tas upp på Unescos lista över immateriellt kulturarv.

Fotograf: Valter W. Forsblom, 1930 (SLS 405).

Materialets användning

Arkivmaterialet används i dag regelbundet inom ämnesspecifik undervisning vid universitet, speciellt folkloristik, etnologi, musik och svenska språket, som källmaterial för avhandlingar och annan vetenskaplig forskning. Speciellt musiksamlingarna har använts i folkmusiksammanhang, både som grund för nyskapande folkmusik med historisk inspiration och inom forskning för att påvisa uttryck säregna för den svenskspråkiga kulturen så som ballader med rötter i medeltida musik. Det finns också ett vetenskapligt intresse för materialets tillkomsthistoria, hur insamlarna arbetade, vilka prioriteringar man gjorde och vilka kontakter som knöts. Samlingarna är idag till största delen digitaliserade och tillgängliga på www.sls.finna.fi

I gott sällskap

Insamlingen vid SLS har från start skett kontinuerligt och systematiskt. Samlingshelheten som omfattar åren 1874–1939 ger en unik inblick i folkkulturen i det svenska språkområdet i Finland. Men motsvande insamlingsverksamhet och arkivmaterial finns även på andra håll.

Tähtikokoelma (Stjärnsamlingen) vid Finska Litteratursällskapet togs upp i det nationella världsminnesregistret år 2017. I Norden finns likartat folkloristiskt material bland annat vid Institutet för språk och folkminnen i Sverige, vid Dansk Folkemindesamling i Danmark och vid Norsk Folkemindesamling i Norge. Dokumentationen av den norska folkkulturen togs upp i det norska nationella världsminnesregistret 2012.

SLS arkiv bevarar och ansvarar också för andra samlingar som tidigare utsetts till värdsminnen på nationell nivå.
Albert Edelfeldts och Zacharias Topelius arkivsamlingar bevaras delvis i SLS arkiv.

*Unesco är Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur